

Ville Knud den Store gøre Roskilde til ærkesæde?

Af Niels Lund

Roskilde bispestol havde i middelalderen påfaldende meget jordegods i forhold til kapitlet, og det er vanskeligt at forklare, hvordan bispestolen havde fået så meget gods og hvorfor. For nogle år siden foreslog C.A. Christensen, mangeårig redaktør af *Diplomatarium Danicum* og en af vore lærdeste middelalderhistorikere i dette århundrede, at denne godsrigdom, der synes at gå tilbage til Knud den Stores tid, skulle have sin oprindelse i, at Knud – for at sikre sig mod uønskede initiativer fra den danske ledingsflåde – havde overladt roskildebispen skibenrettigheder og dermed givet ham kontrol over ledingen i Roskilde stift.¹ Her skal det foreslås, at Knuds gavmildhed over for bispestolen i Roskilde snarere har forbindelse med en plan om at gøre Roskilde til centrum i et dansk ærkestift.

»Knud ... førte mange bisper fra England til Danmark. Af dem indsatte han Bernhard i Skåne, Gerbrand på Sjælland og Reginbert på Fyn. Herover blev vor ærkebisp Unwan vred. Han skal endog have taget Gerbrand til fange, mens han var på vej fra England, da han havde erfaret, at han var blevet indviet af anglernes ærkebisp Ælnoth. Gerbrand gjorde, som nødvendigheden krævede, bod, lovede hamburgersædet den skyldige troskab og underkastelse og blev derefter en meget fortrolig ven af ærkebispen. Denne sendte endog med ham som mellemmand sendebud til Kong Knud med gaver og lykønskede ham til hans heldige bedrifter i England; derimod dadlede han ham for hans egenmægtighed med hensyn til de bisper, som han havde ført med over fra England. Kongen optog dette gunstigt og blev siden så nær knyttet til ærkebispen, at han fra da af gerne ville gøre alt efter dennes ønske.«

Således fortæller Adam af Bremen, der omkring 1075 skrev de hamburgske ærkebispers historie, om forholdet mellem Unwan, ærkebisp af Hamborg-Bremen 1013-29, og Knud den Store af England og Danmark.² Og han fortæller det helt uden at blues, selv om han her afslører, at kirkepolitik ikke førtes med spor finere midler end verdslig politik. Ærkebispen i

Hamborg kidnappede simpelthen en biskop, som Knud havde udpeget til Roskilde stift, og holdt ham fangen til han makkede ret! – Æthelnoth blev ærkebisp af Canterbury i 1020, så begivenheden er sket mellem dette år og 1027, da Knud den Store påskedag deltog i Konrad den 2.s kejserkroning i Rom og der førte en række forhandlinger med Konrad, som sandsynligvis også førte til bilæggelse af disse stridigheder. Man aftalte også et ægteskab mellem Knuds lille datter Gunhild og Konrads lille søn, den senere kejser Henrik den Tredje.

Adam må have ment, at Hamborgs sag var så retfærdig, og truslen mod Hamborg måske så stor, at den retfærdiggjorde sådanne midler. Om sagens retfærdighed kan man have forskellige meninger, men truslen var måske større, end man hidtil har gjort sig klart: der er grund til at tro, at Gerbrand ikke bare var en almindelig biskop, men ligefrem var udset til at blive ærkebiskop i Danmark, og det ville være et meget alvorligt afbræk for ærkestiftet Hamborg-Bremen, om det skulle lykkes at oprette et ærkestift i Skandinavien. Det bekæmpede med næb og kløer alle planer herom, fra Sven Estridsen indledte forhandlinger med paven om det, indtil det endelig lykkedes for Erik Ejegod i 1103, og derefter kæmpede det langt ind i 1100-tallet hårdt, og ikke helt uden held, for atter at få det nedlagt. Der var en periode, hvor der var tvivl om, om det danske ærkesæde stadig bestod eller var nedlagt, men man lod i Danmark, som om man ikke vidste det.³

Der havde tidligere været spredte missionsforsøg; den engelske missionær Willibrord, som virkede i Frisland, havde i begyndelsen af 700-tallet søgt at udstrække sit arbejde til Danmark, men ikke haft held med det, han fandt den danske konge Ongendus grusommere end noget dyr og hårdere end nogen sten, selv om han behandlede sandhedens sendebud med respekt,⁴ og i slutningen af samme århundrede var der også bestræbelser i gang. Alcuin, en engelsk gejstlig, der opholdt sig ved Karl den Stores hof, skrev da til en abbed i Saksen, om der mon var noget håb om danernes omvendelse.⁵ Men kristendommens og den katolske kirkes historie i Skandinavien tog først sin egentlige begyndelse, da pave Paschalis 1. i 822-23 overlod ærkebisp Ebo af Reims sendelsen til hedningene.⁶ Få år senere gik retten til at organisere en kirke i Norden over til Hamborg-kirken, da kejser Ludvig den Fromme i 832 med pavens billigelse ophøjede den til ærkesæde med Ansgar som ærkebiskop.⁷ Ebo faldt siden i unåde, da han deltog i et oprør mod Ludvig den Fromme, og han endte som biskop i Hildesheim. Det lykkedes ikke Ansgar at opnå varige resultater. Han fik ganske vist, om end sent, nemlig omkring 850, lov at bygge kirker i Slesvig og Ribe, men først hundrede år efter hans død i 865 gik Danmark officielt over til kristendommen, og det endda tilsyneladende uden at Hamborg var aktivt

inde i billedet. Hvis Poppo, som med sin jernbyrd skal have overbevist Harald Blåtand om sandheden, havde været udsendt af Hamborg-Bremen, så skulle Adam nok have understreget det, men det gør han ikke.

I mellemtiden havde Hamborg trange tider og var i virkeligheden et meget irregulært ærkestift. For at kunne fungere skal et ærkestift nemlig være opdelt i almindelige stifter med almindelige bisper, der kunne fungere som ærkebispens suffraganer, som hans medbisper kaldtes. De skulle medvirke ved mange hellige handlinger, for eksempel krævedes der tre bispers medvirken ved indvielse af nye bisper, og ærkebispens skulle holde kirke-møder, såkaldte synoder, med dem. De forventedes også at gøre ærkebispens deres opvartning og periodevis opholde sig ved ærkesædet. Men Hamborg havde slet ingen suffraganer; man lånte en gang imellem et par i Köln, men det var ikke holdbart i længden, og der var ikke det bedste forhold mellem de to ærkestifter; Köln havde ikke glemt, at Bremen, som i 845 var blevet tillagt Hamborg efter en dansk plyndring af denne by, egentlig hørte til Köln.⁸

Hamborg lod derfor ikke den tyske kejser glemme, at hans helligste pligt var at hjælpe med at udbrede troen blandt hedningene, at skabe de betingelser, hvorunder troen kunne spredes og trives. Det vil i praksis sige, at han skulle sætte sin politiske magt ind for at fremme oprettelsen af stifter i Danmark og resten af Skandinavien. Det varede længe, før der skete noget, men i 948 blev der på en synode i Ingelheim udpeget bisper til tre danske stifter, Slesvig, Ribe og Århus.⁹

Det gav en speget situation. Uden at komme for dybt ind på det retslige i det kan man sige, at kirken var kejserens egen, han var dens beskytter, og bisperne var hans embedsmænd. Det indebar blandt andet, at kejseren havde krav på visse afgifter af den jord, som kirken besad, og teoretisk også af den jord, som bisperne måtte få i deres danske stifter. Som Hamborgs suffraganer var de en del af den tyske rigskirke, og Skandinaviens kirkelige organisering under et tysk ærkestift bragte således en tysk rigsinstitution ind over grænsen. Det var selvfølgelig teori indtil videre, men det pålagde kejseren en forpligtelse til at skaffe de i 948 udnævnte bisper noget jordegods i Danmark. De skulle have noget at leve af, og de skulle kunne bygge domkirker og underholde kanniker ved dem. Når Danmark ikke selv havde nogen kristen konge, der i kejserens sted kunne optræde som kirkens velgører og beskytter i Danmark, kunne det næsten kun ske på den måde, at kejseren underlagde sig Danmark. Teorien kunne derfor hurtigt blive til praktisk politik, Elben var ikke længere den grænse for de tyske konger, som den synes at have været for Karl den Store,¹⁰ og ærkebispens i Hamborg-Bremen lagde alt det pres på kejseren, som han formåede, for at få

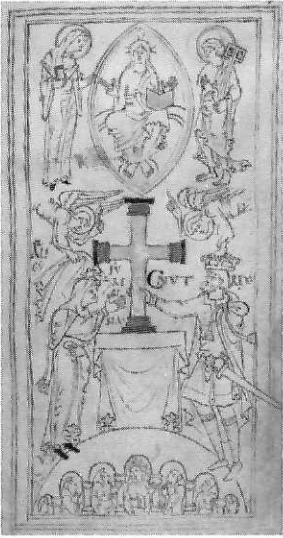
ham til at gribe til handling. Det var en meget ubehagelig situation for den danske konge, at der således sad nogle syd for grænsen og følte en guddommelig forpligtelse, parret med politisk ekspansionslyst, til at blande sig i indre danske anliggender.¹¹

Harald Blåtand tog konsekvensen heraf, da han i 965 lod sig døbe og indførte kristendommen i Danmark. Herved gjorde han sig acceptabel som beskytter for kirken. Og den tyske kejser, der samtidig havde travlt på den slaviske front, kvitterede ved at fraskrive sig sine verdslige rettigheder over de danske bisper. Han udløste dem derved af den tyske rigskirke. Således må man forstå det berømte brev af 965.¹²

Harald Blåtand fandt sig tilsyneladende til rette med den situation, at den højeste myndighed i hans kirke, ærkebispem, ikke stod under hans beskyttelse, og dermed kontrol, men under den tyske kejsers, og med den indflydelse som kejseren således via sin embedsmand i Hamborg fortsat kunne øve i Danmark, og Harald fik et fint eftermæle i Hamborg. Adam af Bremen lægger ligefrem op til at man kunne tænke sig at gøre en helgen af denne konge: »denne vor Harald, som var den første, der påbød Danerfolket kristendommen og fyldte hele Norden med præster og kirker, som uskyldig blev såret og fordrevet for Kristi skyld, han vil, håber jeg, ikke komme til at savne martyriets palmer«. ¹³

Hans søn Sven Tveskæg, derimod, tog skeen i en helt anden hånd. Straks efter sin magtovertagelse jog han de danske bisper, som var indviet i Hamborg og var loyale over for ærkebispem, på porten og gav sig til at hente andre bisper hjem fra England og Norge; de norske kom også fra England. Det er jo egentlig ganske bemærkelsesværdigt: Sven Tveskæg kendes ellers som viking i England; der er gode grunde til at tro, at han var leder af det vikingetog, som i 991 førte til plyndring af Ipswich og andre byer i Østengland, og som også rummede den kamp ved Maldon, som der siden blev skrevet et heroisk digt om, og han var med sikkerhed med i 994, da hans våbenfælle Olaf Trygvesson endte med at gå over til fjenden.¹⁴ Havde han mon også mere fredelige forbindelser med landet ind imellem? – Den tyske kejser, den meget unge Otto den Tredje, gjorde intet for at støtte de hamborgske bisper i Danmark, men gav dem tilladelse til at erhverve og besidde privilegeret jord i Tyskland;¹⁵ en af dem hyggede sig i Hildesheim til sin død i 1026.

Da Knud den Store i 1018¹⁶ var blevet konge af Danmark, fortsatte han sin faders politik over for Hamborg. Han tog engelske gejstlige til embederne i Danmark, og det var jo så meget mere nærliggende, som han allerede var konge af England og overhoved for den engelske kirke med dens to ærkestifter Canterbury og York og mange almindelige stifter. Lige som

Knud den store lagde megen vægt på at optræde som en god kristen konge og kirkens beskytter. Han begunstigede mange kirker og klostre, både i England og ude i Europa. Her ses han sammen med sin dronning, Emma af Normandiet, overrække et guld Kors til New Minster i Winchester. Detaljer lader formode, at billedet har portrætlighed, ikke blot er et stereotypt herskerbillede. Fra New Minsters Liber Vitae, der påbegyndtes i 1031. British Library, Stowe MS 944.

han for eksempel organiserede det danske møntvæsen efter engelsk forbillede og med engelsk personale, må det have faldet ham naturligt at udvikle den danske kirke efter engelsk mønster og i forbindelse med den engelske kirke. Set fra en hamborgsk synsvinkel var det en alvorlig tilsidesættelse af ærkestiftets rettigheder, når Knud lod bisperne til de danske stifter indvie i England, det var nu en gang ærkebispens privilegium, men det var dog måske til at leve med, hvis disse bisper så derefter erkendte sig som Hamborgs suffraganer og fungerede som sådanne. Så kunne ærkestiftet jo fungere endda. Hvis de derimod blev suffraganer under for eksempel ærkebispem af Canterbury, den engelske kirkes primas, eller Knud gjorde Skandinavien til det tredje ærkestift i sit rige, så var Hamborg tilbage i tilstanden før 948, da ærkesædet var som et hoved uden krop og lemmer; og som overhoved for den engelske kirke var Knud en hersker, der kunne regne med en vis imødekommenhed i Rom. Var noget sådant i gære, kan man forstå, at Unwan greb til den desperate udvej at kidnappe Gerbrand og af tvinge han et loyalitetsløfte. Det drejede sig i så fald om ærkesædet Hamborg-Bremens eksistens.

Og der er faktisk grunde til at tro, at Knud kan have haft i sinde at oprette et ærkesæde i Skandinavien, med sæde i Roskilde og med netop Gerbrand som ærkebisp. Roskilde var det oplagte valg af sted. Nok var der udpeget bisper også i Skåne og på Fyn i Knuds tid, og Lund havde allerede flere kirker, men i Roskilde lå Knuds fader og, det påstod man i alt fald senere, hans bedstefader begravet. Her byggedes før 1030 den første

stenkirke i Danmark, sandsynligvis af indkaldte engelske bygmestre, som før 1040 fortsatte med at bygge endnu en stenkirke i Roskilde, Clemenskirken på Sct Jørgensbjerg.

Roskilde bispestol synes også at have modtaget betydelige godsgaver af Knud den Store. Der var to kasser ved et stift: bispens og kapitlets; de kaldtes borde, og indtægter sagdes at ligge til bispens bord eller til kapitlets bord. Kapitlet var et kollegium af kanniker, hvoraf nogle havde særlig hæderfulde poster som dekan eller domprovst eller cantor, og det udgjorde simpelthen domkirkens personale. Nogle steder levede de regelbundet, dvs. som et munkesamfund efter en klosterregel, andre steder havde de hver sin bolig og passede sig selv der; så sagdes de at leve sækulært, eller som verdensgejstlige. De fik deres underhold af jordegods, som var skænket kapitlet, i reglen af kongelige eller af folk af de allerhøjeste samfundsklasser. Hver enkelt kannik havde sit eget præbende, og det bestod, groft sagt, af indtægterne af sådan noget som 6-8 bol i gennemsnit. Det gjorde dem til rigtig holdne mænd; mange mindre landsbyer på 5-7 gårde var på et bol, så med 6-8 bol var man i herremandsklassen.

Den ældste kendte godsgave til Roskildekapitlet skyldtes Estrid, Knud den Stores søster og enke efter Ulf Jarl, som Knud den Store efter al sandsynlighed lod slå ihjel efter slaget ved Helgeå, hvor Ulf havde sluttet sig til Knuds modstandere.¹⁷ Denne godsgave bestod af 50 bol, og den gav grundlag for kapitlets ældste otte præbender. Senere kom der mere til, en stor godsgave fra biskop Svend Nordmand, så man fik grundlag for 15 præbender; man kan lokalisere dette jordegods ganske nøje, og i det 16. århundrede udgjorde dette gods 280 fæstegårde. Hen mod reformationen var man nået op på at have 1300 gårde, som gav brødet til 35 kanniker, foruden en række andre aktiviteter.

På samme tid lå der imidlertid til bispens bord dobbelt så mange gårde, nemlig hele 2600, og det er usædvanligt. Hvad skulle bispens med så kolossale rigdomme, som tilmed ikke engang var hans eneste indtægtskilde?

C.A. Christensen har foreslået, at Roskildebispens umådelige godsrigdom skulle stamme fra, at Knud i 1019-20 havde overladt kirken skibenrettigheder for dermed at skaffe bispens kontrol over ledingen, så han selv var sikret mod ubehagelige overraskelser fra dansk side i England.

Knud sad givetvis ikke i nogen nem situation, da han havde overtaget magten i Danmark efter sin broder Harald. Han havde ikke mere end lige fået sig etableret i England, var blevet anerkendt af de engelske stormænd og havde udsendt en lov i sit navn, der i det store og hele bekræftede den tidligere retsorden i England, og han havde hjemsendt hele den hær og flåde, som havde hjulpet ham med erobringen af England. Det betød, at der

nu var en hel mængde arbejdsløse vikinger på markedet, og der var stor risiko for, at andre kunne gå hen og samle dem til en hær og påny føre dem til England for at hente en danegæld. Det måtte Knud forhindre, han havde selv god brug for alle de skatter, der kunne presses ud af englænderne, men hvordan skulle han sikre sig en sådan kontrol over Danmark, at ingen derfra startede nye vikingetog mod England? – Knud aflagde Danmark et besøg i 1019-20, og herfra skrev han et brev til sine engelske undersåtter, hvor han forsikrer dem, at han nu har sørget for, at så længe de holder sig loyalt til ham, vil de ikke blive udsat for nye farer fra Danmark.¹⁸ Hvordan han har opnået det, afslører han imidlertid ikke.

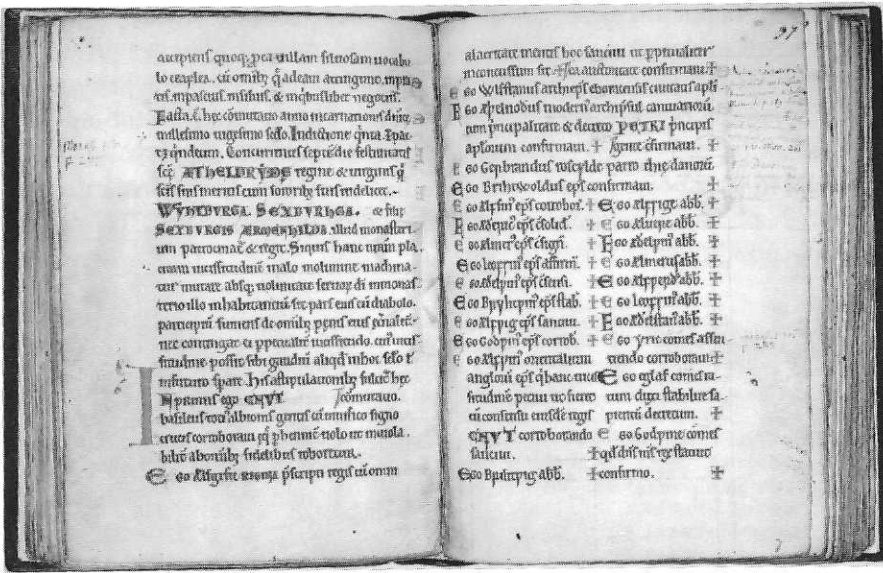
C.A. Christensens tanke er næppe holdbar. Dels forudsætter den et organiseret ledingsvæsen, som omfattede enhver, der kunne tænkes at drage på vikingetogt fra Danmark, og navnlig kunne forhindre ledingens høvdinge og krigere i at gøre det på privat basis, hvis de havde lyst til det, og det er en meget tvivlsom forudsætning. Det er ganske vist omstridt, hvornår ledingsordningen er indført i Danmark, nogle henfører den til ældre vikingetid,¹⁹ andre til efter dens afslutning, til Knud den Helliges tid,²⁰ og selv om man nok kan pege på engelske forbilleder, som Knud kunne have støttet sig på, hvis han selv havde indført ledingen i Danmark, så er der ingen grund til at tro, at kontrol med ledingen indebar kontrol med de arbejdsløse vikinger, for vikingetogter havde ikke meget med leding at gøre. Ledingen var en institution, hvorigennem man kunne opbyde bondebefolkningen til at deltage i landets forsvar. Princippet i den er, at frimænd, som ikke er rige nok til at stille på egen bekostning, slås sammen i grupper, som i fællesskab skal stille og bekoste en mand til hæren. Hos frankerne tjente de som supplement til opbuddet af frie mænd, som var velhavende nok til at stille på egen bekostning, og ordningen synes først indført, da Frankerriget mod slutningen af Karl den Stores tid begyndte at indstille sig på forsvar i stedet for på ekspansion, og man, groft sagt, fik brug for at skrabe bunden for at udnytte alle ressourcer.²¹ Om saksernes ledingsforpligtelse bestemtes det, at jo nærmere deres eget land faren forekom, jo flere mænd skulle de stille. Også i Danmark vedblev man naturligvis at kalde på høvdingene og deres husfolk, når der skulle føres krig. Det må være dette befolkningselement, Knud har skullet sikre sig for at vide sig sikker mod nye vikingetog mod England, og hvordan det skulle ske gennem bispen er vanskeligt at se. De arbejdsløse vikinger synes i øvrigt i vidt omfang at have vendt sig andre steder hen. Mange af Knuds folk kom fra Sverige,²² og netop i perioden efter 1020 tager den svenske aktivitet østpå et vældigt opsving, og antallet af nordiske lejesoldater i Rusland og Byzans stiger stærkt.²³ Det er væringegardens glansperiode i Konstantinopel, og

den græske kejser bruger sine vikinger i talrige felttog i Middelhavsområdet.

Der fandtes godt nok en model i Europa for den praksis, som C.A. Christensen tilskriver Knud. I Tyskland havde ottonerne gjort bisperne til verdslige fyrster i betydeligt omfang ved at overlade dem de kongelige rettigheder i deres stifter. Bisperne havde store fordele som lensmænd frem for verdslige personer: kongen havde ret til at udpege dem, og de fik ingen legitime arvinger, som kunne være vanskelige at komme uden om, så kongen havde frie hænder, hver gang lenet skulle bortgives påny. Bisperne kom derved til at spille en central rolle for ottonernes hærøpbud. Da Otto 2. i 982 drog afsted til Italien og led nederlag til saracenerne ved Capo Colonne, stillede verdslige stormænd normalt 8-12 tungt rustede riddere, mens bispernes kontingenter var så store som 40-50. Ottonerne kontrollerede virkelig Tysklands militære potentiale gennem bisperne, og det gik udmærket, indtil paven som et led i den gregorianske reform anfægtede kejserens ret til at udpege bisper, men der er ingen spor af, at Knud kunne have annammet denne lære i England; her kom man først langt senere ind på noget lignende.

Skulle en sådan ordening være effektiv i Danmark, måtte den også have omfattet alle de øvrige stifter; det var jo ikke nok at have styr på krigsfolkene i Roskilde stift. Det tyder intet på, at den kunne have gjort. Ganske vist havde alle danske bisper skibenrettigheder i det 13. århundrede, men da disse stifter først er indrettet af Svend Estridsen, må disse rettigheder være kommet til derefter. Roskildebispen er exceptionelt rig, ikke blot i forhold til sit kapitel, men også i forhold til de øvrige bisper. Forklaringen på, at Roskildebispen blev så rig i Knuds tid, må derfor snarere være, at Knud tænkte på at gøre Roskilde til noget særligt.

At dette særlige kunne være et ærkesæde, lader et engelsk diplom formode. I 1022 mageskiftede Knud noget jordegods med klostret Ely nær Cambridge, og blandt vidnerne til denne transaktion optræder *Gerbrandus Roscyldæ parochie Danorum gente*, 'Gerbrand af Roskilde stift hos Danernes folk'.²⁴ Det er der i sig selv intet usædvanligt i; Gerbrand har opholdt sig ved Knuds hof i en periode, måske var han nyudnævnt og slet ikke tiltrådt i Roskilde endnu, og så vil han komme til at optræde på sådanne vidnelister. Listen omfattede i øvrigt dronning Ælfgifu (Emma), de to ærkebisper, ti bisper, otte abbeder, tre jarler og ti andre verdslige stormænd. Det bemærkelsesværdige ligger i Gerbrands placering på listen. Der herskede en nogenlunde fast rangfølge i de enkelte grupper: blandt ærkebisperne stod ærkebispen af Canterbury normalt først, (i netop dette diplom står ærkebispen af York først; det må skyldes, at det var den gamle og ærværdige

Diplomet, hvor Gerbrand optræder som vidne, som det ser ud i afskrift i Ely-bogen fra sidste del af 1100-tallet. Originalen er gået tabt. Gerbrands navn står på højresidens linie 7 efterfulgt af navnet Roscyld. Trinity College, Cambridge, MS 0.2.1.

Wulfstan, mens Æthelnoth af Canterbury var nyudnævnt), og derpå fulgte bisperne i orden efter deres egen og deres sædes betydning; blandt de verdslige stormænd stod de forrest, som var nærmest ved magtens centrum og som havde mest at sige om rigets anliggender. Først kommer jarlerne, der hver styrede et grevskab, som påfaldende ofte faldt sammen med et stift, derefter kommer kongsthegnerne, stormænd, der stod direkte under kongen, ikke middelbart under jarler eller grever, og som ofte havde embeder ved hoffet, og til sidst de almindelige thegner. I dette selskab optræder Gerbrand lige efter de to ærkebisper! – Hvis meningen havde været, at han skulle være en ny suffragan til Canterbury, eller endog til Hamborg-Bremen, det kunne man jo slet ikke udelukke, burde han have stået langt nede i rækken af bisper, formentlig allersidst. Placeringen efter ærkebisperne og foran alle de øvrige bisper tyder stærkt på, at hensigten var, at Gerbrand skulle være underordnet Æthelnoth af Canterbury på samme måde, som ærkebisper af York var det, at Knud altså var ved at indrette en tredje kirkeprovins i sit rige. England havde jo to ærkesæder, og principielt var de ligeberettigede, den ene ærkebisp havde ingen myndighed i den andens stift, men Canterbury regnedes dog for finere og på en måde for overordnet i forhold til York; det var den engelske kirkes højeste

embede, og York stod under det på samme måde som de svenske ærkebisper siden var underordnet ærkebispemanden af Lund, der var Sveriges primas.

Unwan har sandsynligvis virkelig haft grund til både vrede og bekymring over Gerbrands indvielse i Canterbury. Den kunne ribbe Hamborg-Bremen for alt og bringe det tilbage, hvor det var før 948. Sandsynligvis har forholdet til Hamborg-Bremen været blandt de emner, Knud drøftede med Konrad 2., da han overværede hans kroning i Rom påskedag 1027 og traf en række aftaler med ham.

NOTER

- 1) Roskildebispens jordegods før år 1200. Fra skibengods til bispegods'. *Historisk tidsskrift* 80, 1980, 29-39.
- 2) II, 55.
- 3) Se herom Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050-1170* (1982).
- 4) Alcuin, Willibrords levned, kap. 9; *Vita Willibrordi*, ed. W. Levison, Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores rerum Merovingicarum VII, 1, 81-141.
- 5) *Diplomatarium Danicum* I:1, 1.
- 6) *Diplomatarium Danicum* I:1, 22.
- 7) *Diplomatarium Danicum* I:1, 25.
- 8) se Horst Fuhrmann. 'Die "heilige und Generalsynode" des Jahres 948', *Ingelheim am Rhein. Forschungen und Studien zur Geschichte Ingelheims*. Hrsg. von Johanne Autenrieth (Stuttgart, 1964), 159-164. Optr. i *Otto der Grosse*, hrsg. von Harald Zimmermann. Wege der Forschung Band CCCCL (Darmstadt, 1976), 46-55.
- 9) Fuhrmann, 'Die "heilige und Generalsynode."'
- 10) Timothy Reuter, 'The End of Carolingian Military Expansion,' *Charlemagne's Heir. New Perspectives on the Reign of Louis the Pious (814-840)*, ed. by Peter Godman and Roger Collins, Oxford 1990.
- 11) Niels Refskou, 'Otto den Store og missionen,' *Kirkehistoriske Samlinger* 1990, 7-22.
- 12) *Diplomatarium Danicum* I:1, 330; se Niels Refskou, 'Det retslige indhold af de ottonske diplomer til de danske bispedømmer', *Scandia* 52:2, 1986, 167-210.
- 13) II, 28.3
- 14) *Sangen om Slaget ved Maldon og andre kilder til Sven Tveskægs og Olav Tryggvessons kampe i England i 990erne*, oversat af Niels Lund (1991).
- 15) *Diplomatarium Danicum* I:1, 343.
- 16) Eller muligvis før: Mark Blackburn har nylig peget på interessante numismatiske vidnesbyrd om, at Knud kan have haft del i magten i Danmark før 1018, hvor man normalt antager, at hans ældre broder Harald døde: 'Do Cnut the Great's first coins as king of Denmark date from before 1018?' *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova Ser. 6. - Sigtuna Papers*, ed. Kenneth Jonsson and Brita Malmer. Stockholm 1990. 55-68. De pågældende stempler kan måske også udlægges som et vidnesbyrd om at Knud i 1014, da han vendte hjem fra England, har regnet med at kunne overtage magten i Danmark og derfor tog nogle møntstempler med sit navn på med hjem fra England.
- 17) Jeg vil ved en senere lejlighed tage Søren Balles argumenter for at Ulf slet ikke blev dræbt i Roskilde i 1027, 'Ulf Jarl og drabet i Roskilde', *Historisk årbog fra Roskilde amt* (1983), 23-59, op til drøftelse.
- 18) *English Historical Documents* I, no. 48.
- 19) C.A. Christensen, 'Leidang', i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*, X, 444; L. E. Fauerholdt Jensen mener i en nylig udkommen bog, *Vikingernes Danmark*, (Aalborg 1993), at have løst alle ledingens gåder; denne bog har ikke krav på opmærksomhed i videnskabelig sammenhæng.
- 20) Niels Lund, 'Knuts des Heiligen beabsichtigter Zug nach England im Jahre 1085', *Mare balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter und Neuzeit*. Festschrift für Erich Hoffmann zu seinem 65. Geburtstag (Sigmaringen, 1991), 101-10.
- 21) Reuter, 'End of Carolingian Expansion.'
- 22) Niels Lund, 'The armies of Swein Forkbeard and Cnut: leding or lið?', *Anglo-Saxon England* 15, 1986, 105-18.
- 23) Sigfús Blöndal, *The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history*, transl. rev. and rewritten by Benedikt S. Benediktz (Cambridge, 1978).
- 24) *Diplomatarium Danicum* I:1, 441.